

معرفی واقفین انستیتو پاستور ایران و نقش سنت وقف در شکل‌گیری و اعتلای آن

احسان مصطفوی^{۱*}، مرضیه طاهری^۲

تاریخ انتشار: 98/10/4

تاریخ پذیرش: 98/2/23

تاریخ دریافت: 97/2/20

مقاله‌ی مروری

چکیده

وقف سابقه‌ای دیرینه در تاریخ بشریت دارد و می‌تواند آثار اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی فراوانی در جامعه داشته باشد. یکی از زمینه‌های اثرگذار وقف، حوزه سلامت است. این مطالعه، پژوهشی توصیفی است که پس از بررسی سنت وقف و خیرات در طول تاریخ و تجربیات وقف در سایر کشورها، از جمله در انستیتو پاستور پاریس، به بررسی نقش وقف در پیشبرد و اعتلای انستیتو پاستور ایران و معرفی واقفین این مؤسسه‌ی عام‌المنفعه پرداخته شده است. دفتر مرکزی انستیتو پاستور ایران در تهران و شعب آن در شمیران، خیابان خالد اسلامبولی، آمل (شمال) و اکنلو همدان (غرب) توسط خیران وقف شده است تا بتوانند خدمات خود را در حوزه‌های تشخیص، تولید واکسن و تحقیقات با هدف کنترل و پیشگیری از بیماری‌های واگیردار انجام دهند. با اینکه اکثر نمونه‌های وقف سلامت کشور در حوزه درمان بوده است، انستیتو پاستور ایران یک نمونه‌ی موفق وقف در حوزه بهداشت و خدمات تخصصی سلامت محسوب می‌شود. یکی از راهکارهای گسترش وقف، تبیین تأثیرات این موقوفات در جامعه است. بررسی نقش و تأثیر انستیتو پاستور ایران در ارتقای سلامت و بهداشت جامعه، می‌تواند تبیین‌کننده‌ای مناسب برای تأثیر موقوفات در حوزه بهداشت باشد. به نظر می‌رسد با تشریح و تبیین الگوی وقف انستیتو پاستور ایران و آثار ماندگار آن برای خیران کشور، تا حدودی می‌توان وقف‌های صورت‌گرفته در آینده را به حوزه‌هایی نظیر بهداشت و خدمات تشخیصی نیز تسری داد.

واژگان کلیدی: ایران، بهداشت عمومی، خیرات، واکسن، وقف

1. دانشیار، بخش اپیدمیولوژی و آمار زیستی، مرکز تحقیقات بیماری‌های نوپدید و بازپدید، انستیتو پاستور ایران، تهران، ایران.

2. کارشناسی ارشد، بخش فیزیولوژی و فارماکولوژی، انستیتو پاستور ایران، تهران، ایران.

* نویسنده‌ی طرف مکاتبه: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان دوازده فروردین جنوبی، انستیتو پاستور ایران، بخش اپیدمیولوژی و آمار زیستی، مرکز تحقیقات بیماری‌های نوپدید و بازپدید، انستیتو پاستور ایران، تهران، ایران، تلفن: ۰۲۱۶۴۱۱۲۱۲۱.

Email: Mostafavihsan@gmail.com

مقدمه

سنت وقف و خیرات یکی از مهم‌ترین انواع مشارکت‌های اجتماعی در ایران و جهان محسوب می‌شود و از آنجایی‌که امروزه رسیدن به توسعه‌ی پایدار مستلزم مشارکت همگانی است، وقف اهمیت بیشتری یافته است (۱). وقف در ایران، از قبل از اسلام وجود داشته است که از آن میان می‌توان به وقف اموال به معابد و آتشگاه‌ها در ایران باستان اشاره کرد (۲). همچنین، بنا بر روایتی، با تصرف ایران توسط سپاه اسلام زمین‌هایی که از کفار به غنیمت گرفته شد (مفتوح العنوه)، جزء زمین‌های موقوفه محسوب گردید (۳).

کلمه‌ی «وقف» در زبان فارسی به معنای ایستادن، ماندن و آرام‌گرفتن است (۴)؛ اما این لغت از نظر فقهی عبارت است از حبس عین‌الملک و بخشیدن منفعت آن، که در این صورت ملک از تصرف واقف بیرون می‌آید. بخشیدن منفعت، باید به شخص یا اشخاص، یا مصالح و وجوه کلی و عمومی باشد (۵). اسلام سنت وقف را که از سال‌های دور وجود داشت در مسیری منطقی، هدفمند و مترقی قرار داد. اهمیت وقف را می‌توان از ابعاد کارآفرینی، توسعه‌ی پایدار، تأمین بهداشت و درمان، گسترش رفاه، کاهش فقر مادی و رونق گردشگری بررسی کرد (۶). وقف نه تنها از نظر معنوی، تزکیه‌ی نفس را به همراه دارد، بلکه می‌تواند سبب توازن اقتصادی و تعدیل ثروت در جامعه شود؛ همچنین در ارتقای روح همبستگی و سازندگی نقش داشته باشد (۷).

در جوامع اسلامی، فعالیت‌های خیرخواهانه تابع دو عامل مذهب (مانند تقوا و ایمان) و ویژگی‌های فردی (مانند مهربانی، بخشندگی، جایگاه اجتماعی، میزان تحصیلات و میزان درآمد فرد) است. در واقع وقف از طریق ایجاد طرح‌های توسعه‌ای، خدمات اجتماعی را در اختیار تعداد بیشتری از افراد بی‌بضاعت قرار می‌دهد (۸).

پس از ورود اسلام به ایران، وقف، به‌عنوان یک سنت

مؤکد در اسلام، بیشتر رونق یافت (۹). کلمه‌ی «وقف» به‌صورت مصطلح در قرآن کریم آورده نشده است؛ اما واژه‌ها و عباراتی عام مانند کلمه‌ی «خیرات» وجود دارد که برای مثال می‌توان به آیات «در کارهای خیر مسابقه دهید»^۱ و «اهل ایمان در کارهای نیک شتاب می‌ورزند و در انجام آن‌ها سبقت می‌جویند»^۲ اشاره کرد. خیرات واژه‌ای عام است که وقف، یکی از مصادیق آن است. در آیه‌ی ۴۶ سوره‌ی کهف نیز می‌توان اشاره به معنای وقف را درک کرد: «مال و فرزندان زینت زندگی دنیا است و باقیات صالحات (ارزش‌های پایدار و شایسته) ثوابش نزد پروردگارت بهتر و امیدبخش‌تر است».

وقف در دوره‌های مختلف در اعتلای فرهنگ جامعه نقشی مهم ایفا کرده و ساخته‌شدن صدها دارالعلم، مدرسه، کتابخانه و مراکز پژوهشی را در نقاط گوناگون ایران سبب شده است. رونق وقف را می‌توان با کوشش بنیادهای دینی، هویت حاکمیت و شرایط مدنی و اجتماعی جامعه مرتبط دانست (۱۰). در شرایط فعلی به نظر می‌رسد برنامه‌ریزی‌های دقیق و مطالعات بسیاری نیاز است تا بتوان وقف را از حالت خرد و فردی، به شکلی گسترده و مؤثرتر تبدیل کرد. در واقع وقف نه تنها در پیشبرد جوامع اسلامی نقش داشته، بلکه به‌عنوان برنامه‌ای کمکی، در تهیه‌ی خدمات اساسی به دولت‌ها نیز کمکی شایان کرده است. این سنت با فراهم‌آوردن زیربناهای اساسی، از سیستم‌های مذهبی و آموزشی و بهداشتی حمایت می‌کند و از طریق ایجاد شغل، افزایش فعالیت‌های تجاری، تأمین غذا برای نیازمندان و حمایت از بخش‌های کشاورزی و صنعتی، در کاهش هزینه‌های دولتی موفق بوده است (۸).

تمرکز اصلی وقف در حوزه‌ی سلامتی مردم، بر حوزه‌ی درمان بوده است؛ به‌طوری‌که هم‌اکنون حدود ۲۵ درصد از

1. قرآن کریم، سوره‌ی مائده، آیه‌ی 48.

2. قرآن کریم، سوره‌ی مؤمنون، آیه‌ی 61.

از جمله‌ی این موقوفات می‌توان به شکل‌گیری انستیتو پاستور پاریس در سال ۱۸۸۷ توسط لویی پاستور^۱ و عده‌ای از خیرین فرانسوی از اقصا نقاط دنیا اشاره کرد.

وقف انستیتو پاستور پاریس

اولین بار لویی پاستور در آزمایشگاه خویش، هارگزیدگان را درمان کرد. اهدای اولین کمک مردمی به این آزمایشگاه، این فکر را در ذهن پاستور ایجاد کرد که می‌توان مؤسسه‌ای خدماتی را بدون نیاز به کمک‌های مالی دولتی و با کمک مالی مردم و حمایت صندوق‌های بین‌المللی راه‌اندازی نمود. فرهنگستان علوم فرانسه بلافاصله یک کمیته را موظف کرد تا برای ایجاد مرکزی که امروزه به نام «انستیتو پاستور» شناخته می‌شود، تصمیمی اتخاذ کنند. این کمیته درعین‌حال، زمینه‌های جذب کمک‌های بین‌المللی را برای این مؤسسه بررسی کرد. مردان و زنان، از هر طبقه‌ی اجتماعی و از سراسر جهان، کمک‌های خود را برای تأسیس این مؤسسه گسیل داشتند. یک مجله‌ی رسمی چاپ پاریس، فهرست افرادی را که در راه‌اندازی انستیتو پاستور مشارکت مالی داشتند، منتشر کرد؛ در این لیست نام افرادی نظیر تزار روسیه، امپراتور برزیل و سلطان ترکیه نیز در کنار کسانی که درآمد کمتری داشتند، آمده بود. لویی پاستور نیز به یکی از حامیان اصلی مؤسسه‌ی همنام خود تبدیل شد و درآمد حاصل از فروش واکسن‌های دامپزشکی را به انستیتو پاستور اهدا کرد. آپارتمان‌های متعلق به لویی پاستور و همسرش (موزه‌ی پاستور فعلی) همراه با آزمایشگاه‌های این دانشمند بزرگ، اولین ساختمان انستیتو پاستور بود. لویی پاستور در مراسم افتتاحیه در نوامبر ۱۸۸۸ اعلام کرد: «در اینجا می‌بینیم که ساخت این بنای بزرگ پایان یافته است، می‌توان گفت که هر کدام از سنگ‌های این بنا نشانه‌ای از تفکرهای سخاوتمندانه در اقصا نقاط جهان است» (۱۴). وقف انستیتو پاستور پاریس، خود مدلی از وقف مدرن

مراکز درمانی کشور موقوفه هستند و در سطح کشور بیش از ۱۴۰۰ موقوفه‌ی درمانی وجود دارد (۱۱). باوجوداین سایر حوزه‌های سلامت نظیر حوزه‌های بهداشت، پژوهش و آموزش در وقایع کمتر در کانون توجه قرار گرفته است.

سنت وقف و خیرات در طول تاریخ

در کشورهای غیرمسلمان نیز نذر وجود دارد و با اینکه نسبت به کشورهای مسلمان احکامی متفاوت دارند، تصرفاتی مالی شبیه وقف در بین آن‌ها دیده شده است؛ برای نمونه، در مصر باستان مردم به منظور تأمین هزینه‌های تعمیرات و نوسازی و نزدیکی به خدایان، اموالی را به معابد و خدایان می‌بخشیده‌اند (۱۲). سنت وقف و خیرات در بین مردم ایران نیز، آلمانی‌ها و فرانسوی‌ها نیز زیاد دیده می‌شود. ایرانیان هم مانند دیگر اقوام آریایی، دارای موقوفات و نذورات فراوانی به منظور نگهداری از معابد و آتشکده‌های خود بوده‌اند. تعدادی از این موقوفات در برخی شهرهای ایران مثل یزد و کرمان به چشم می‌خورد.

وقف و خیرات در دنیا

وقف و خیرات در کشورهای مختلف مسلمان و غیرمسلمان وجود دارد. نذورات مردمی و بنیادهای خیریه‌ی کشورهای اروپایی و به‌خصوص آمریکای شمالی از ابزارهای رشد توسعه و تحول فرهنگی جوامع این کشورهاست. در دنیا نیز نظیر ایران، وقف در حوزه‌ی سلامت یکی از موارد شایان توجه است. فقر مادی برخی از یک سو و نیاز به درمان و تحقیق و پژوهش در حوزه‌ی بیماری‌ها از سوی دیگر، کشورهایی از قبیل انگلستان و فرانسه را بر آن داشته است تا مراکز درمانی تحقیقاتی خیریه را راه‌اندازی کنند؛ همچنین برای نیل به این هدف، قانونگذاری‌های جدیدی هم صورت گرفته است (۱۳).

در قانون فرانسه به وقف (خیریه) تصریح شده است؛ یعنی اختصاص دادن مالی معین برای همیشه به عمل خیر (۲):

1. Louis Pasteur

را در قرن بیستم ارائه داد و می‌توان گفت نمونه‌ای خوب در ترویج اخلاقی ملی محسوب می‌شد که بین مقامات دولتی و خصوصی پیوندی چشمگیر ایجاد کرد (۱۳).

شبکه‌ی بین‌المللی انستیتو پاستور

شبکه‌ی بین‌المللی انستیتو پاستور از ۳۳ مؤسسه‌ی مشابه در سراسر دنیا تشکیل شده است و با همکاری بیش از ۸۵۰۰ محقق، یکی از منحصربه‌فردترین شبکه‌های بین‌المللی محسوب می‌شود که در سه حوزه‌ی پژوهش و بهداشت عمومی و آموزش فعالیت می‌کند. هدف لویی پاستور و همکارانش از تأسیس شعب انستیتو پاستور در اقاصا نقاط جهان، ایجاد بیشترین توانمندسازی بر پایه‌ی یافته‌های علمی علیه بیماری‌های واگیردار، در سراسر دنیا بود. آنان مال و ثروت خود را برای شناسایی و کنترل بیماری‌های واگیردار در نقاط گوناگون دنیا وقف کردند و به دنبال آن، در سال ۱۸۹۱ دومین انستیتو پاستور در کشور ویتنام تأسیس شد (۱۵).

وقف در حوزه‌ی بهداشت و درمان در ایران

تاریخچه‌ی وقف بیمارستان و درمانگاه در ایران به قبل از اسلام بر می‌گردد؛ با وجود این با آمدن اسلام، این سنت رشدی چشمگیر پیدا کرد. در دوره‌های اخیر نیز چندین بیمارستان و درمانگاه در دوره‌های قاجار و پهلوی وقف شده‌اند که بعضی از آن‌ها موقوفات بسیاری دارند و علاوه بر واقف، افراد دیگری نیز در آن‌ها سهم هستند؛ از جمله بیمارستان‌های وقفی می‌توان به بیمارستان‌های فیروزآبادی، بازرگانان (۱۶) و امیر اعلم اشاره کرد. دکتر امیر اعلم، بنیان‌گذار بیمارستان احمدیه و واقف بیمارستان امیر اعلم، دانش‌آموخته‌ی پزشکی بود و ۵۵ سال از عمر خود را وقف بهداشت و آموزش پزشکی نوین در ایران کرد؛ او همچنین در دوره‌ی نابه‌سامان قاجار که مهار بیماری‌های واگیردار بدون فرآورده‌های انستیتو پاستور ایران ممکن نبود، در پیشرفت این مؤسسه نقشی بسزا بر عهده داشت (۱۷). در این مقاله نقش سنت وقف در شکل‌گیری و ارتقای انستیتو پاستور ایران بررسی شده است و واقفین این

انستیتو معرفی شده‌اند.

روش کار

این مقاله، مطالعه‌ای توصیفی است و اطلاعات آن از طریق جمع‌آوری کتب، مقالات و سایر استنادات معتبر و مصاحبه با افراد صاحب‌نظر به دست آمده است. اسناد بایگانی‌شده‌ی انستیتو پاستور ایران، کتابخانه‌ی ملی ایران، فرهنگستان علوم پزشکی، مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی و منابع یافت‌شده بر اساس جست‌وجوی کلیدواژه‌های تلفیقی وقف/ خیرات، ایران و پاستور در پایگاه‌های معتبر منابع علمی نظیر پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، گوگل اسکولار و پابمد، منابع اصلی این مطالعه بوده است. مطالب جمع‌آوری‌شده بنا بر اهمیت و اعتبار آن‌ها، انتخاب و در مقاله استفاده شدند. عکس‌های این مطالعه نیز، از بایگانی انستیتو پاستور ایران به دست آمده است.

یافته‌ها

تأسیس انستیتو پاستور ایران

یکی از مراکز مهم کشور که خیرین بسیاری در آن به امر وقف روی آورده‌اند، انستیتو پاستور ایران است. مسأله‌ی حائز اهمیت درباره‌ی انستیتو پاستور ایران این است که بنیان این مؤسسه بر وقف بوده و این مقوله طی سالیان متمادی در آنجا استمرار داشته است. به نظر می‌رسد اطلاع‌یافتن سایر واقفان از فواید و عواید عام‌المنفعه‌ی انستیتو پاستور ایران، انگیزه‌ای برای استمرار این سنت حسنه در انستیتو بوده و در طول فعالیت حدوداً صد ساله‌ی این مؤسسه، نظر بسیاری از خیرین به آن جلب شده است. دانستن و مکتوب‌شدن این موضوع نیز می‌تواند انگیزه‌ای بیشتر بر تداوم این امر خیر باشد؛ از این رو، در مقاله‌ی حاضر به وقفیات و واقفین این انستیتو نیز اشاره شده است.

این مؤسسه در طول نزدیک به صد سال خدمت خود، با ایجاد گروه‌های تحقیقاتی گوناگون، ضمن انجام تحقیقات مرتبط با کنترل بیماری‌های عفونی مختلف و تولید واکسن و

«امراض مسریه‌ی مزمنه» که «در خطه‌ی ایران خاصه طهران شیوع یافته» که مداوای آن نیازمند «تزریق و برای مواد تزریقیه محتاج به خارج و شدت احتیاج به آن، اهالی را دچار مشکلات کرده» است، هدف از وقف این زمین تأسیس مرکزی است که «مواد تزریقیه و اسباب و لوازم تلقیحیه‌ی امراض متنوعه از قبیل آبله و طاعون و وبا و دیفتری و گزیده‌ی مار و سفلیس و سوزاک و امثال آن‌ها در آن محل تهیه و تدارک شود... و یک مریضخانه که بیست مریض را در آنجا بتوانند بپذیرند در آنجا تهیه و تدارک شود و مرضی آنان در مریضخانه‌ی آنجا معالجه گردند» (۱۸). همچنین برای تأمین آب این محل، واقف معین نمود: «از آب مجرای دو ساعت مزبور هم محل مزبور و ساکنین در آن، از طیب و جراح و اجزا و مستخدمین و مرضی مشروب و سقاییت شوند». همچنین برای ساخت و ایجاد بناهای مورد نیاز در آن

محل، مبلغ ده هزار تومان نیز اختصاص داد. هیئت دولت هم به منظور کمک به تأسیس مؤسسه‌ی پاستور ایران برای تجهیز بنا و تهیه‌ی ملزومات انستیتو، مبلغ پانزده هزار تومان به آن اضافه کرد (۲-۴). همچنین مرحوم فرمانفرما به استناد وقف‌نامه‌ای دیگر (نک: تصویر شماره‌ی ۲).

تصویر شماره‌ی ۲- وقف زمینی توسط مرحوم میرزا عبدالحسین فرمانفرمایان برای احداث شعبه‌ای از انستیتو پاستور ایران در

تبریز

فرآورده‌های بیولوژیک، در پیشگیری از بیماری‌های عفونی و کنترل آن‌ها در ایران و جهان گام‌هایی بزرگ برداشته است و می‌تواند به خاطر فعالیت‌های درخشان و مهم خود به‌عنوان الگویی موفق در سطح کشور و منطقه مطرح شود.

واقفین و خیرین انستیتو پاستور ایران

۱. عبدالحسین میرزا فرمانفرما: مرحوم عبدالحسین میرزا فرمانفرما (نک: تصویر شماره‌ی ۱)، شاهزاده‌ی قاجار و نخست‌وزیر ایران در دوران احمدشاه قاجار، از مالکان مهم ایران بود و املاکی وسیع در اقصا نقاط ایران داشت. فرمانفرما بخشی از املاک خود را برای تأسیس بیمارستان و مدرسه و مسجد وقف کرده است.

تصویر شماره‌ی ۱- میرزا عبدالحسین فرمانفرما، واقف زمین اصلی انستیتو پاستور ایران در تهران، در کنار خواهرش ملک‌تاج فیروز ملقب به نجم‌السلطنه مؤسس اولین بیمارستان مدرن در ایران (بیمارستان نجمیه‌ی تهران)

نخستین مدرسه‌ی دخترانه‌ی رسمی و غیرمذهبی شیراز نیز به هزینه‌ی فرمانفرما تأسیس شد. فرمانفرما در سال ۱۳۰۳ ه.ش زمینی (محل فعلی انستیتو پاستور ایران) را به متراژ ده هزار مترمربع از باغی مشهور به «اطلس» که جزء اراضی منازل مسکونی وی در تهران بود، وقف انستیتو پاستور ایران کرد. در مقدمه‌ی وقف‌نامه آمده است: با توجه به مشکلات ناشی از

به‌عنوان خدمت به نوع ساخته شده است به‌شکل اعیان واگذار نمودم؛ تا موقعی که انستیتو پاستور ایران این مطالعه را تمام نکرده است می‌تواند از این اعیان استفاده نماید...».

۳. صبار میرزا فرمانفرما: دکتر صبار فرمانفرمایان در سال ۱۹۱۲ م. در تهران متولد شد. پدر ایشان، عبدالحسین میرزا فرمانفرمایان، واقف ساختمان اصلی انستیتو پاستور ایران بود. او پس از دریافت دیپلم متوسطه در پاریس، به علت علاقه به پزشکی به دانشکده‌ی طب در پاریس رفت. او دوره‌ی پزشکی خود را در سوئیس ادامه داد و موفق به دریافت دکترای پزشکی عمومی در سال ۱۳۱۷ ش. از دانشگاه ژنو شد. دکتر صبار مدیریت برنامه‌ی ریشه‌کنی و کنترل مالاریای کشور، وزارت بهداشت دولت دکتر محمد مصدق، استانداری فارس، مسئولیت برنامه‌های سازمان بهداشت جهانی در دفتر بیروت و قاهره و مشاوره‌ی سازمان بهداشت جهانی برای کنترل مالاریا در آفریقا را در کارنامه‌ی علمی و اجرایی خود دارد. در سال ۱۳۵۰ دولت ایران از دکتر صبار فرمانفرمایان دعوت کرد به ایران بیاید و ریاست انستیتو پاستور ایران را به عهده بگیرد. او پس از سال‌ها دوری از وطن به تهران آمد و به مدت شش سال از ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۶، تا زمانی که بازنشسته شد، عهده‌دار این پست بود.

دکتر صبار فرمانفرمایان چند ماه قبل از فوت، در سال ۱۳۸۴، راه پدر خود را ادامه داد و ملک مسکونی خود را در شمیران که دارای مساحت ۴۸۴۳ مترمربع شامل یک قطعه باغ به انضمام چهار باب مغازه بود به منظور تأسیس درمانگاه تخصصی و واکسیناسیون علیه بیماری‌های مسری و نیز احداث آزمایشگاه‌های تخصصی و تحقیقات پزشکی وقف دائم انستیتو پاستور ایران کرد. این مرکز پس از ساخت یک واحد واکسیناسیون در سال ۱۳۸۶ شروع به کار کرد (نک: تصویر شماره‌ی ۴). این موقوفه پیش از این، اقامتگاه تابستانی شاهزاده عبدالحسین میرزا فرمانفرمایان بود که در سال ۱۹۲۹ م. به دکتر صبار فرمانفرمایان رسیده بود.

زمینی را در تبریز برای تأسیس شعبه‌ای دیگر از انستیتو پاستور ایران وقف کرد؛ البته این انستیتو هیچ‌گاه در این شهر تأسیس نشد و بیمارستان کودکان تبریز در سال ۱۳۴۹ بر این موقوفه بنا گردید.

۲. منوچهر قراگزلو: مرحوم منوچهر قراگزلو، متولد ۱۳۰۴ شمسی در همدان، پس از انجام تحصیلات ابتدایی به اروپا رفت. او در دوره‌ی نوزدهم مجلس شورای ملی نماینده‌ی مردم همدان در مجلس شد. او که یکی از ملاکان بزرگ در همدان بود، در سال ۱۳۳۲ و هم‌زمان با اپیدمی طاعون در غرب کشور، زمین و ساختمانی به متراژ ۳۵۷۶ مترمربع و اعیان آن را در روستای اکنلو واقع در مرز استان‌های زنجان، کردستان و همدان برای مطالعات طاعون انسانی وقف کرد. این مکان امروزه به‌عنوان پایگاه تحقیقاتی بیماری‌های نوپدید و بازپدید انستیتو پاستور ایران شناخته می‌شود (نک: تصویر شماره‌ی ۳) (۱۹).

تصویر شماره‌ی ۳- از راست دکتر محمود بهمنیار، دکتر مارسل بالتازار، منوچهر قراگزلو، پایگاه تحقیقاتی بیماری‌های نوپدید و بازپدید انستیتو پاستور ایران، اکنلو، کبودرآهنگ
همدان، ۱۳۴۱

در متن وقف‌نامه‌ی پایگاه تحقیقاتی بیماری‌های نوپدید و بازپدید آمده است: «اینجانب منوچهر قراگزلو مالک قریه‌ی اکنلو اعیان ساختمان واقع در شمال غربی قریه‌ی نامبرده واقع در مظهر قنات ده را که به منظور مطالعه‌ی طاعون انسانی

باتجربه و از مؤسسان دیوان محاسبات بعد از انقلاب بود (نک: تصویر شماره ۵). او در سال ۱۳۸۹ منزل مسکونی خود را در حوالی خیابان خالد استامبولی تهران به متراژ حدود سیصد مترمربع وقف انستیتو پاستور ایران کرد.

۷. حسین حیدری: حاج حسین حیدری متولد سال ۱۳۳۹، خیری همدانی است (نک: تصویر شماره ۵). پدر و مادر او از اهالی روستای آبمشگین بخش شیرین سو در شهرستان کبودرآهنگ هستند. حاج حسین یکی از خیرین کشور بوده و علاقه‌ی خاص او به زادگاه پدری‌اش باعث شده است که بیشترین کمک‌ها را به مناطق محروم کبودرآهنگ داشته باشد. از جمله کارهای خیر حاج حسین حیدری می‌توان به ساخت مدرسه، کتابخانه، درمانگاه و مراکز بهداشتی اشاره کرد. او در سال ۱۳۹۱ در ساخت ساختمان جدید انستیتو پاستور ایران واقع در پایگاه تحقیقاتی بیماری‌های نوپدید و بازپدید مشارکت فعال داشته است (۱۹).

تصویر شماره ۵- واقفین انستیتو پاستور ایران؛ ردیف بالا از راست عبدالحسین میرزا فرمانفرما، صبار میرزا فرمانفرما، منوچهر قراگزلو؛ ردیف پایین از راست زهرا تاجر مشائی، ذبیح‌الله ممیززاده، حسین حیدری

تصویر شماره ۴- سر در انستیتو پاستور ایران در شمیران،

موقوفه‌ی مرحوم صبار فرمانفرمائیان

۴. زهرا تاجر مشائی: پایگاه انستیتو پاستور ایران در آمل نیز با همت گروهی از خیران این شهرستان در زمینی بالغ بر ۲۳ هزار مترمربع در سال ۱۳۷۳ تأسیس گردید. مرحومه سرکار خانم تاجر مشائی نیز زمینی به متراژ ۱۳۱۲ مترمربع را در سال ۱۳۷۴ وقف کردند (نک: تصویر شماره ۵). مأموریت سازمانی این پایگاه، تشخیص تخصصی و ارائه‌ی خدمات پژوهشی به استان‌های شمالی کشور است.

۵. علی اصغر اکبری: علی اصغر اکبری متولد شهرکرد است. ساخت شبکه‌ی واکسیناسیون و تجهیزات آن، آماده‌سازی مکان و خرید امکانات برای برگزاری کلاس‌های مربوط به زایمان، خرید تجهیزات مربوط به حیوان‌گزیدگی و هاری و کمک‌هزینه‌ی درمان به بیماران محروم، بخشی از فعالیت‌های ایشان است. او در سال ۱۳۸۸ نیز زمینی به متراژ تقریبی هزار مترمربع و ساختمان آن را در منطقه‌ی بومهن به انستیتو پاستور ایران وقف کرد تا به ارائه‌ی خدمات درمانی به مردم در قسمت‌های بهداشت خانواده، واکسیناسیون و کلینیک تخصصی اختصاص یابد. این موقوفه طبق هماهنگی با واقف، برای خدمات‌دهی بهتر در همان سال به دانشگاه علوم پزشکی شهیدبهشتی انتقال یافت.

۶. ذبیح‌الله ممیززاده: مرحوم ذبیح‌الله ممیززاده از قضات

بحث

وقف در حل بسیاری از مشکلات مانند نیازهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی جامعه نقش دارد؛ اما زمانی این ایفای نقش ارزشمند و ماندگار خواهد بود که به دنبال مطالعاتی دقیق باشد و رسیدن به توسعه پایدار را تحقق بخشد. در واقع برای دستیابی به توسعه همه‌جانبه‌ی ایران، باید با برنامه‌ریزی مناسب و هدایت‌کردن وقف‌های جدید در مسیر درست و هدفمند، دوام و بقای آن را تضمین کرد و فرهنگ‌سازی لازم را برای گسترش سنت وقف انجام داد.

ازجمله راهکارهای گسترش وقف، تبیین آثار این موقوفات در جامعه است. بررسی نقش و تأثیر مؤسسه‌ی موقوفه‌ی انستیتو پاستور ایران در ارتقای سلامت و بهداشت جامعه، می‌تواند تبیین‌کننده‌ی مناسب از تأثیرات موقوفات در حوزه‌ی بهداشت باشد. انستیتو پاستور ایران در طول نزدیک به صد سال خدمت خود با تولید واکسن و فراورده‌های بیولوژیک و انجام تحقیقات و خدمات مرتبط با بیماری‌های عفونی، گام‌های بزرگی در کنترل این دسته از بیماری‌ها و پیشگیری از آنها در ایران و جهان برداشته است و به خاطر فعالیت‌های درخشان و مهم خود به‌عنوان الگویی موفق در سطح کشور و منطقه مطرح است.

پیشنهاد می‌شود الگوی وقف انستیتو پاستور ایران و آثار ماندگار آن برای خیرین بیمارستان‌ساز تشریح شود تا بتوان تا حدودی وقف‌های صورت‌گرفته در آینده را به حوزه‌هایی نظیر بهداشت و خدمات تشخیصی نیز تسری داد.

مسأله‌ای که درباره‌ی وقف اهمیت دارد این است که مردم باید از آینده‌ی موقوفات اطمینان حاصل کنند و متولیان وقف با تلاش و خلوص نیت، آن را در مسیر ارزشی خودش حفظ کنند. آگاهی و اطمینان از آینده‌ی موقوفات هم از نظر مادی و هم معنوی کمکی بزرگ به ترویج این فرهنگ محسوب می‌شود.

نتیجه‌گیری

انستیتو پاستور ایران مثال خوبی از یک مؤسسه‌ی موقوفه در حوزه‌ی بهداشت است که در طول قریب به صد سال خدمت، با ایفای نقش خود در کنترل بیماری‌های واگیردار نظیر آبله، وبا، طاعون و حصبه و پیشگیری از بیماری‌هایی چون: هاری، سل و هیپاتیت با تولید واکسن‌های مؤثر و انجام پژوهش‌های کاربردی و کارآمد، باقیات صالحات خوبی برای واقفین خود بوده است و می‌تواند به‌عنوان یک مثال خوب برای ماندگاری و اثرگذاری وقف در کشور مطرح شود.

تشکر و قدردانی

با تشکر از استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسین ملک افضلی که مشوق نگارش این کار بودند و با نظرات ارزشمند خود به ما در ارتقای این مقاله کمک کردند.

منابع

- 1- Ganji M, Niazi M, Rad FE. [Mosharekat dar omoore kheirieh va vaghf, pishdaramadi bar toseh paidar]. Faslnameh Motaleate Toseeh Ejtemaee - Farhangi. 2015; 3(4): 25-45. [in persian]
- 2- Yazdi MHH. [Vaghf dar Feghe Eslami va Naghshe an dar Shkoofaie Eghtesadi]. Mashhad: Astane Gods Razavi; 2001. [in Persian]
- 3- Fard AN. [Ahle zemma dar sadre eslam]. History of Islam. 2001; 6: 45-56. [in Persian]
- 4- Amid H. Amid Dictionary. Tehran: Behnood; 2010. [in Persian]
- 5- Hajjarian M. [Farhange vaghf dar eslam]. Faslnameh meshkat. 1996; 50: 112-7. [in Persian]
- 6- Sajadi SA. [Vaghefan: Alemane vaghef]. Vaghf mirase javidan. 2010; 70: 125-42. [in Persian]
- 7- Mehrafzoon M, Darayesh R. [Tabyin naghshe vaghf dar toseeh shahre Esfahan]. Faslnameh Joghrafia va Barnamehrizieh Shahri: Cheshmandazeh Zagros. 2013; 15(5): 99-129. [in Persian]
- 8- Asadi AA. [Asib shenasi farhange vaghf dar jameeh]. Qoum: Hozehaye Elmiyee; 2010. [in Persian]
- 9- Goljan M, Rezaei SA. [Tekieh dolat va maraseme mazhabie]. Pajouheshhaye Oloome Tarikhi. 2014; 6(1): 105-21. [in Persian]
- 10- Alian LM. [Nahade vaghf va karkerde an dar doreh saltanate Naseroddin Shah]. Faslnameh Arshive Melli. 2016; 3(7):74-101. [in Persian]
- 11- Mohammadi A. 25 Percent of Health Centers in the Country are Endowments. Tehran: Islamic Consultative Assembly; 2017.
- 12- Manning JG. Land and power in Ptolemaic Egypt: The structure of land tenure. Cambridge: Cambridge University Press; 2003.
- 13- Barry J, Jones C. Medicine and Charity before the Welfare State. London and New York: Routledge; 1994.
- 14- Anonymous. 130 years ago, the Institut Pasteur was under construction France: Pasteur institute of Paris. 2017. Available at: <https://www.pasteur.fr/en/research-journal/news/130-years-ago-institut-pasteur-was-under-construction>. (accessed on: 2018)
- 15- Mostafavi E, Bazrafshan A. Research and collaboration overview of Institut Pasteur International Network: A bibliometric approach toward research funding decisions. International journal of Health Policy and Management. 2014; 2(1): 21.
- 16- Hosseini PS. [Sanjesh tatbighieh vaghf teye doreh haye ghajar va Pahlavi]. Joghrafia va Toseeh. 2012; 25: 17-42. [in Persian]
- 17- Salari H. [Naghshe Dr. Amir Alam dar pishrafte behdasht va amoozeshe pezeshkie novin dar iran]. Tarikhe Elm. 2014; 12(2): 241-71. [in Persian]
- 18- Ghodsi M. Memories of School Days and Years of Service at the Pasteur Institute of Iran. Tehran: Gap nashr; 2016.
- 19- Mostafavi E, Keypour M. History of plague research center of Pasteur Institute of Iran (1952-2016). Journal of Research on History of Medicine. 2017; 6(3): 139-158. [in Persian]

The introduction of Benefactors of Pasteur Institute of Iran and the Role of the Waqf Tradition in the Establishment and Promotion of this Institute

Ehsan Mostafavi^{*1}, Marziyeh Taheri²

¹Associate Professor, Department of Epidemiology and Biostatistics, Research centre for emerging and reemerging infectious diseases, Pasteur Institute of Iran, Tehran, Iran.

² Master of science in Microbiology, Pharmacology and Physiology Department, Pasteur Institute of Iran, Tehran, Iran.

Abstract

Waqf (donation) has a long history in human history and can have a high impact on economics, society, and culture. One of the most influential fields of the waqf is on human health. This study is a descriptive study. In this article, after reviewing the tradition of waqf and charity throughout history, and the experiences of charity in other countries, including the Pasteur Institute of Paris, the role of waqf in establishment and promotion of Pasteur Institute of Iran is reviewed and the benefactors of this institute are introduced. The headquarters of the Pasteur Institute of Iran in Tehran and its branches in Shemiran, Khalid Islambouli, Amol (north) and Hamadan (west) are donated by the charities for diagnosis, production of vaccines, and research in the field of contagious diseases' control and prevention. In Iran, most cases of waqf on health have been dedicated in the field of treatment, but Pasteur Institute of Iran is a successful example in the field of public health and specialized health services. One of the ways to expand waqf is to explain the effects of these endowments in society. Investigating the role and influence of Pasteur Institute of Iran in promoting public health can be a good explanation of the impact of these endowments in the field of health. It is suggested that Pasteur institute of Iran and its persistent effects be explained to the beneficent, so that some of the future endowments be extended to areas such as public health and diagnostic services.

Keywords: Iran, Public health, Charity, Vaccine, Waqf

---

* Corresponding Author: mostafaviehsan@gmail.com